

L'economia conservadora vista per Josep Pla

Valentí Puig ¹

Abstract

The conservative economics of Josep Pla start with a society where individuals act, decide and choose. Individuals must have the maximum capacity to choose in morality and in economics. In contrast State bureaucrats and the megalomaniacs of Leviathan want to direct the economy. There is a constant battle between nature and culture, that is memory, the basis of civilisation. Revolutions coopt nature as agents of destruction showing the vulnerability of culture. Civilisation is order against disorder.

Capitalism is the most appropriate system for humanity. Through wealth individual freedom is guaranteed. Capitalism is efficient and productive, while socialism may seem adequate but is inefficient. Wealth cannot be given away, it is created. The first duty of a liberal is to defend the wealth of a country against the omnipotent State. The only clear human economic law is supply and demand. This is normality. When markets decline, hunger beckons. Europe without the Renaissance and the bourgeoisie would be a desert. There is no institution as human as private property and the market. The last thing that will die is individualism.

Pla believed in Keynes but abandoned him when he realised Keynes was inflationary. Pla values the price of money as the most important event in human life. The rise of Hitler was the product of inflation. Pla goes even further identifying socialism and inflation. The price of money has led to the collapse of all revolutions and reactions. In a normal consolidated society the first duty of citizens is to demand that politicians maintain a usable and efficient currency. The price of money is the foundation of practical morality, the only one possible.

The great metastasis of the century has been Marxism. Pla says he has great respect for socialism because it is always wrong, systematically. Communism is the childiest version of rationalism. Shortcuts lead to darkness. Society is a fragile base which requires constant awareness of ethics and reality. Freedom is not natural and civilisation is a protective varnish against barbarism. The intellectual fascination with absolutes has sacrificed entire generations to utopias. The abuse of rationalism concentrates on social imperfections, but individuals are imperfect by definition. Survivors, not heroes, remain, in old and civilised countries.

L'individualisme de Pla

L'individualisme de Pla no nega de forma radical i explícita l'existència de la societat però ve a dir que la realitat social consisteix, en definitiva, en individus que actuen, decideixen i trien. En conseqüència, pel que fa a la moral o a l'economia, les persones o individus haurien de tenir la màxima lli-

1. Premi Josep Pla 1998 pel seu llibre *L'home de l'abric*.

bertat de decisió. Enfront, aleshores, hi ha l'Estat totalitari: "Per a fer la felicitat general (pretensió utòpica) cal començar per fer respectable la felicitat personal i particular, que és una realitat concreta."²

Pla considerava que Catalunya era un *planter fabulós d'individualistes*³. Hi havia el defecte del microindividualisme, d'imaginació escassa, més capaç d'imitació que de creació. Per això també pensava que, en el planter d'individualistes, no era usual el gran individualista, el gran capità d'indústria o el *brasseur* de negocis de gran categoria. Destruïda per la seva pròpia història, Catalunya s'inventa el seny: el seny és indefens i per tant microindividualista. Tot i així Pla acaba sent un gran defensor i admirador de l'individualisme. Certament n'és un exponent intel·lectual de totes totes, contra *els buròcrates de l'Estat* i *els megalòmans del Leviatàn* que voldrien dirigir l'economia. Ho deixa ben clar i matisat a *Notes disperses*: "Jo preferiré sempre una Catalunya dirigida pels nostres industrials i comerciants amb tots els seus defectes que dirigida per buròcrates ineptes i per socialistes puritans, propugnadors de falses estadístiques. Jo sóc un partidari de l'individualisme -factor de tota economia possible- però m'agradaria un individualisme cortès, ben educat i conversacionalista."⁴

Tot sovint, Pla diu que l'anarquia li és com la imatge d'un llit desfet. L'experiència ben aviat li demostrà que l'anarquia no garanteix l'individualisme sinó n'és una erosió fatal. En els moments de crisi d'autoritat, Pla sosté que és antibiològic creure que una de les voluptuositats de l'home és sentir-se ingovernat: "l'individualisme no és pas, però l'anarquia. L'anarquia és un estat que només poden resistir, còmodament, certs malalats."⁵

Com sovint és el cas, l'individualisme de Pla fa una síntesi del liberalisme i de la posició conservadora: per exemple, defensa el dret inalienable a la propietat privada, però no entra en polèmica sobre si la llei coercitiva només pot prohibir accions que perjudicarien l'altri, encara que fossin accions indesitjables *per se*. És una perspectiva que redueix la capacitat d'il·lusió històrica de l'individualisme radical recordant-li l'existència d'elements històrics i institucionals que afecten la conducta humana i que una societat d'estrictes transaccions individuals oblida la realitat de la família, la nació o l'església. Tornem aleshores a la vigència plena del Dret Romà perquè és "el sistema jurídic més lligat amb la realitat humana" per l'instint de possessió de les coses que es poden "dominar, posseir o gaudir"⁶. Pla accepta que tot el seu individualisme prové de la realitat fonamental que demostra del Dret Romà.

La lluita constant entre natura i cultura

Més enllà de la política, un dels elements fonamentals de l'experiència conservadora de Pla és la lluita constant entre natura i cultura -és a dir, memòria-. En un dels arguments de més pes al seu manifest conservador personal, *Per què sóc conservador*⁷: "L'home en estat natural no té

2. Vegeu Obra Completa de Josep Pla Volum 7, pàg. 37.

3. Ibid, vol. 12, p. 540.

4. Ibid, vol. 12, p. 512.

5. Ibid, vol. 32, p. 12.

6. Ibid, vol. 32, p. 602.

7. Ibid, vol. 24, p. 293-296.

memòria: és la criatura que viu davant la naturalesa en una situació passiva. L'home civilitzat aspira a tenir-ne." És a dir: "Cultura contra naturalesa: aquesta és la posició precària però digna." Com a agents de destrucció, les revolucions col·laboren amb la naturalesa contra la vulnerabilitat de la cultura. L'heura destrueix una casa construïda per successives generacions de sers humans. Fins al punt que "la civilització no és més que aixó: poder reduir mentalment un tros de terra monstruosa a la corba antiga d'una ametlla tendra"⁸. Hi ha el *gran animal de la naturalesa*, l'*e-norme bèstia*⁹ capaç d'estralls devastadors.

Entre l'ordre i el desordre, la història "és un immens esforç per no donar cap solució a res. La història és una descripció del món vegetal i animal. La història és Darwin."¹⁰ En el combat entre cultura i naturalesa, la política consisteix en evitar les revolucions o, dit d'una altra manera "per a evitar les revolucions hi ha la política."¹¹ En termes paral·lels, la "ruptura de la continuïtat, tornar a començar perpètuament, discutir l'essencial són fets de primitivisme i de rusticitat social."¹². Òbviament, parlava de Catalunya i Espanya.

Per contrast amb el liberal radical, el liberal-conservador, com sol ser el cas de Pla, no actua amb hostilitat contra la tradició, donat que des d'Edmund Burke és postulable que la tradició és una característica necessària d'una societat lliure, si és que considerem que l'alternativa seria una enginyeria social d'ordre racionalista, com poden ser les utopies, origen dels pitjors mals col·lectius del segle vint.

La civilització és l'ordre contra el desordre, l'esforç "per retardar, en el possible, la destrucció ineluctable de les coses, per construir-ne d'altres que facin més suportable l'existència."¹³ La civilització consisteix a "optar a cada moment entre Naturalesa i Forma. Ésser normal és el contrari d'esser natural."¹⁴

La naturalitat del capitalisme

Si cap altre sistema ha permès generar tanta riquesa com el capitalisme deu ser perquè és el més apropiat per a la naturalesa humana. El capitalisme -deia Pla- no s'acaba de morir mai perquè no hi ha dos homes o dues dones iguals, ni dues fulles del mateix arbre iguals.¹⁵ De Nova York -obra mestra del capitalisme- en diu que no és una ciutat de preguntes: és una ciutat de respostes. Admirava la mobilitat del diner als Estats Units, la Cinquena Avinguda com a "meravella del capitalisme real, o sigui de la llibertat de comerç." De la mateixa manera admirava la llibertat total de treball, "el dret absolut -per ésser intel·ligible- de llogar-se o desllogar-se." Els fundadors dels Estats Units volgueren que el ciutadà tingués el dret a la riquesa i a la iniciativa personal.¹⁶ És la

8. Ibid, vol. 5, p. 23.

9. Ibid, vol. 31, p. 169.

10. Ibid, vol. 32, p. 623.

11. Ibid, vol. 39, p. 264.

12. Ibid, vol. 40, p. 192.

13. Ibid, vol. 24, p. 293.

14. Ibid, vol. 36, p. 19.

15 Ibid, vol. 31, p. 218.

16 Ibid, vol. 34, p. 128, 257, 307, 459, 461.

riquesa que neix de la competència i de les miríades de transaccions voluntàries que es fan en una societat lliure. En molts aspectes, la prosperitat econòmica pot garantir la llibertat de l'individu, de la mateixa manera que la prosperitat manté una relació directa amb la llibertat de mercat.

El quadern gris conta un diàleg de cafè sobre el capitalisme: és una contraposició d'arguments entre Coromina i Gori, on és postulable que Pla actui de forma pirandelliana o ventrífloqua per a presentar les seves pròpies idees i dubtes. Finalment, per bé que de forma esbiaixada, triomfen els arguments brutals i directes de Gori. Coromina ha criticat la irracionalitat, desordre i gasiveria del capitalisme. Gori accepta l'argument però sosté que dels defectes del capitalisme no se'n pot deduir "la necessitat de substituir aquest sistema per un altre sistema elaborat apriorísticament." La justificació del capitalisme és que sigui com la vida humana, que és "caòtica, irracional, desordenada, injusta, sanguinària, capriciosa, delirant, incompreensible, cruel, trista." És a dir: "El capitalisme ha nascut de la vida humana per les mateixes raons que a la primavera neix l'herba de la terra." La naturalitat del capitalisme no prejutja la moralitat o immoralitat del sistema, però pressuposa "una indiscutible fortalesa biològica, una puixança intrínseca..." Gori accepta que la naturalesa mai ha pretès instaurar la justícia, però manté que passar d'un règim real a un règim artificial, d'un sistema irracional a un sistema imaginat pot ser de forma segura un mal pitjor.¹⁷ És l'argument fonamental del pensament conservador. Amb el temps, ho repetirà més d'una vegada: "El capitalisme és anàrquic, jo també ho crec, però humanament parlant és eficaç i productiu. El socialisme és adequat però és ineficient."¹⁸

En definitiva, la riquesa d'un país són els seus habitants: "La riquesa no es dóna solament: es crea."¹⁹ Per això un neoconservador actual com Michael Novak sosté que la força del capitalisme és que genera capacitat inventiva, creativitat. A la vegada, posseir la moneda és la llibertat: "El diner és la llibertat,"²⁰ de la mateixa manera que el respecte a la propietat privada és inseparable de la virtualitat d'una burgesia.²¹ "El treball no és un estigma, com creuen els socialistes. És una alliberació. Però potser el mòbil secret més actiu del treball és conquerir la llibertat."²² "El motor inicial de la indústria no és l'associació, sinó la solitud, l'esforç personal," escriu sobre la puixança econòmica de Sabadell.²³ En conseqüència, un dels primers deures de l'home liberal "és de defensar els diners del país contra l'Estat omnipotent."²⁴

Keynes potser sigui l'economista més citat a l'obra completa de Josep Pla, sobre tot en un breu assaig de l'any 1955 publicat al volum *El passat imperfecte*. Aleshores considerava que la prosperitat europea era en part conseqüència de les tesis de John Maynard Keynes i a la percepció de les crisis del capitalisme. Fonamentalment, recordava fins quin punt Keynes havia encertat diagnosticant les conseqüències negatives del tractat de Versalles: la pitjor conseqüència va ser la Segona Guerra Mundial. De Keynes, admirava que hagués comprés que l'home és un "posseïdor nat." Aleshores Pla admetia que, com a mal menor, era preferible una mica de dirigisme keynesià que "la pèrdua total de

17. Ibid, vol. 1, p. 148-150.

18. Ibid, vol. 39, p. 236.

19. Ibid, vol. 34, p. 207.

20. Ibid, vol. 24, p. 181.

21. Ibid, vol. 7, p. 197.

22. Ibid, vol. 24, p. 183.

23. Ibid, vol. 30, p. 893.

24. Ibid, vol. 25, p. 437.

la llibertat devorada pel socialisme d'Estat: el comunisme". Segons Pla, els acords de Bretton Woods de l'any 1944 -reconstituïció del sistema monetari internacional després de la Segona Guerra- signifiquen l'aplicació, un quart de segle després, de les idees que Lord Keynes havia proposat en temps de les negociacions del tractat de Versalles, després de la Primera Guerra. També és el Pla Marshall per a la reconstrucció europea. "El capitalisme clàssic és la crisi corregida per moments de prosperitat esporàdics, fugaçs i inaferrables."²⁵ Als Estats Units que descriu a *Weekend (d'estiu) a Nova York* Pla veu²⁶ que fins i tot el partit republicà ha acceptat les tesis keynesianes: en realitat, el liberalisme clàssic no retorna, hegemònic, al partit republicà fins a la victòria de Ronald Reagan.

Era característic de Pla el respecte pel realisme econòmic de Joan Sardà Dexeus, una de les personalitats més decisives per a la transformació econòmica d'Espanya. L'admirava fins al punt que -segons li he sentit contar a Josep Martinell- quan Sardà li explica que Keynes és un economista inflacionari, Pla deixa de parlar-ne per sempre. Contra l'economia dirigista de postguerra Sardà havia ideat el Pla d'Estabilització de 1959, fonamental per liquidar l'economia autàrquica del primer franquisme, tan atacada per Pla mentre la censura ho permetés. D'entrada el Pla d'Estabilització preteneia seguir les passes del Pla de Liberalització que Ludwig Erhard havia ideat per l'economia alemanya de postguerra, amb el resultat del *miracle econòmic* d'Alemanya. De tota manera, Pla no creia que el miracle alemany tingués altra fórmula que "treballar i callar."²⁷

Pla respecta el seny monetari de Sardà precisament perquè l'economia no havia tengut cap pes per als historiadors del segle dinou i cita Cambó quan deia que a Espanya, "per al que realment serveix la gent i sobretot els polítics, és per a l'astronomia."²⁸ Sardà li parlava del quart poder als Estats Units, un sistema monetari al marge del politicisme i de la demagògia: permet que la moneda no sigui "dirigida per la voracitat de la política de l'Estat."²⁹

Com diu Pla al pròleg d'*Àlbum de Fontclara*,³⁰ el petit comerç és la considerable força humana que distribueix les mercaderies: "La implantació del marxisme en determinats països ha consistit en el fet que l'Estat s'ha apoderat dels mitjans de producció de mercaderies. Ara: com podem fer arribar a la gent les mercaderies que, sota la direcció dels buròcrates, l'Estat produeix?" Parlant dels cafés de poble, en subratlla el caràcter de llotja comercial "natural i positiva." Són la creació natural de la llibertat de comerç. Aprofita per recordar que, en plena guerra civil, el govern republicà i la Generalitat de Catalunya suprimiren les fires i els mercats, el comerç. Aquell dia -diu Pla- perderen la guerra perquè els pagesos se'n despregueren i hi hagué falta d'alimentació. Als mercats, l'abundància de béns i "la seva accessibilitat contrastada per l'única llei de l'economia humana clara -la llei de l'oferta i la demanda- assenyalen una normalitat" i si els mercats decauen, la fam és aprop.³¹ Els extrems coincideixen: a la postguerra, l'economia dirigida, "copiada del nacionalsocialisme alemany," acaba amb les tertúlies que eren com "petites llotges, on s'intercanviaven les idees, es comprava i es venia i es profetitzava."³² Aleshores Pla es-

25. Ibid, vol. 33, pàgs. 286-318.

26. Ibid, vol. 34, p. 171-172.

27. Ibid, vol. 39, p. 289.

28. Ibid, vol. 36, pàgs. 85-86.

29. Ibid, vol. 34, p. 332.

30. Ibid, vol. 23, p. 10.

31. Ibid, vol. 9, p. 469.

32. Ibid, vol. 31, p. 534.

criu sovint a *Destino* contra el *cupo* com a forma de monopolisme i cita la cèlebre frase de Romero Robledo: “Para los amigos, el favor; para los enemigos, basta la ley.”³³

En defensa de la llei d’oferta i demanda, n’hi ha prou en citar el cas soviètic: l’URSS produïa enormes quantitats de ferro i acer però sovint no trobaves un clau per penjar l’americana, de la mateixa manera que es produïa molta electricitat però no sempre hi havia bombetes.³⁴ El mercat és una institució que és desenvolupada de forma espontània pels individus com un mecanisme per a la satisfacció eficient dels seus desitjos.

En la cúspide del capitalisme, Pla hi situa les virtuts de la burgesia emprenedora. Es considera burgès perquè sempre ha estat un pagador al comptat, la primera virtut burgesa: “És un ordre que m’agrada.”³⁵ En realitat, la burgesia no té res a veure amb l’immobilisme de l’aristocràcia sinó que és “una manera de viure enormement plàstica, amb alts i baixos, vull dir amb nombre d’obers que volen enriquir-se i de burgesos que es volen empobrir.”³⁶ “La peresa mental burgesa és el camí més curt de la porta al comunisme.”³⁷

Un burgès autèntic no pot ser pessimista: un burgès autèntic “considera que l’amor al seu país és cosa tan òbvia i indiscutible com el liberalisme polític i econòmic, com la competència comercial, com la respectabilitat familiar i social, com la tolerància i la llibertat política, com l’exercici dels drets i dels deures.”³⁸ Al capdavant, Europa “sense el Renaixement i sense la burgesia, seria, des del punt de vista dels valors essencials de la vida, un desert.”³⁹ La burgesia és esforç, “esforç per estalviar, per aprofitar, per mantenir, davant de la incessant destrucció de la naturalesa i de la vida, uns valors en superàvit permanent.”⁴⁰

Pla sostenia que les enormes despeses pel manteniment de la democràcia només es podien produir a base de la inflació monetària, imprimint bitllets de banc. El cop de Termidor acaba amb la Revolució francesa per mor del caos monetari i la durada de Bonaparte s’explica perquè els francesos disposaren aleshores d’una moneda sòlida.⁴¹ A diferència dels Estats Units, en “la lluita entaulada a Europa entre burocràcia i economia lliure, ha guanyat fins ara la burocràcia.”⁴²

“Els Estats Units viuen de la contribució que paga la gent per mantenir-los i lubricar-los” diu Pla i per això creu que l’Estat ha de comprar el menys possible, al contrari dels partidaris de l’intervencionisme, és a dir, que l’Estat ho pagui tot i que això produeixi un augment de la pressió fiscal. En termes elementals, la gent no vol ser ni pobre ni rica, vol tenir un estipendi, “figurar en una nòmina indestructible, tenir una mica d’aigua corrent i anar al cinema.” Són les vacances pagades i el metge gratis: la panacea socialista.⁴³ És la cultura de la dependència, però ara ja sabem que és insostenible.

33. Ibid, vol. 31, p. 189.

34. Ibid, vol. 39, p. 236.

35. Ibid, vol. 23, pàgs. 60-61.

36. Ibid, vol. 36, p. 461.

37. Ibid, vol. 34, p. 134.

38. Ibid, vol. 10, pàgs. 115-116.

39. Ibid, vol. 4, p. 338.

40. Ibid, vol. 4, p. 345.

41. Ibid, vol. 36, p. 85.

42. Ibid, vol. 34, p. 223.

43. Ibid, vol. 24, p. 166.

Hi ha poques institucions tan humanes com la propietat i el mercat. A les pàgines d'*El campaneret*, Pla sospita que mai no serà possible d'eliminar de la naturalesa humana el sentiment de propietat.⁴⁴ Han proliferat i encara bateguen ideologies centrades en la destrucció de la idea de mercat, com si l'ordre espontani del mercat fos una monstrositat per extingir, per a imposar després l'ordre d'una raó que s'alimenta de sistemes impossibles. És demanar una política que combini el màxim d'independència individual i la menor coerció burocràtica. Per Pla, entre l'individu i l'Estat, el liberalisme "és la defensa que té el contribuent per a fer efectius, en tant que contribuent, els seus deures principalíssims, imprescriptibles: el contribuent ha de pagar perquè mana."⁴⁵ Ho escrigué amb una certa contundència: que l'última cosa que morirà en el país serà l'individualisme: "O individualisme o decadència."

La qüestió més important: el preu de la moneda

La insistència de Pla sobre el preu de la moneda com la qüestió potser més important de la vida humana no és un simple fixació com el bimetal·lisme, o almenys deixa de semblar-ho quan llegiu una mica sobre les conseqüències catastròfiques dels períodes històrics d'inflació insostenible o si teniu l'oportunitat de veure una inflació astronòmica d'aprop. Es pot entendre que una societat s'ensorra quan les dones van al mercat i els preus apujen cada dia, dia a dia, com una despiatada força desintegradora: "Poincaré féu ocupar el Ruhr, la moneda s'ensorrà fins a baix de tot, la república de Weimar entrà en el crepuscle i tot el programa consistí a esperar la pròxima última guerra."⁴⁶ És una enunciació tan concisa i exacta que no seria exemple útil pels actuals prosistes de la premsa diària. En termes pràctics, Pla es fa un vestit i unes sabates, "dignes d'un guardaroba important." El dia de la primera emprova valia cinquanta duros. Quan el va rebre, quinze dies després, en valia trenta. En pagar-lo costà sis duros.⁴⁷ Era la precipitació del marc. Són els relats tan vívids i angoixosos d'*El cercle de Berlín*.⁴⁸

La Constitució de Weimar era tan perfecta que era inaplicable: quan Pla arriba a Berlín troba una inseguretat total⁴⁹ però el marc encara té un cert valor, i és l'ocupació del Ruhr que genera la *dégringolade* de la unitat monetària alemanya. Keynes demostrava aleshores que Alemanya no pagaria la guerra perduda perquè no podia pagar-la. "La conseqüència de la inflació és històricament, igualment clara: el triomf de Hitler i del nacionalsocialisme, a veles desplegadas." Racionament, llargues cues, homes que deliraven pel carrer, neu hivernal, i als diaris, constantment, la notícia dels adolescents que se suicidaven. "L'expressionisme alemany fou la tendència pictòrica de la inflació monetària, del dolor immens que produí aquesta inflació de l'eliminació, en la vida humana, de tota bellesa pensable possible. Les criatures se suicidaven com aquell qui menja un préssec."⁵⁰

No és del tot paradoxal que aquell món -els anys vint i Weimar- significués un esclat de reulsió cultural, on tot era bo com més avançat fos pel que fa al teatre, l'arquitectura, l'òpera o la

44. Ibid, vol. 8, p. 379.

45. Ibid, vol. 40, pàgs. 187-188.

46. Ibid, vol. 17, p. 384.

47. Ibid, vol. 43, p. 325.

48. Ibid, vol. 6, p. 559-690.

49. Ibid, vol. 12, pàgs. 431-445.

50. Ibid, vol. 17, p. 384.

pintura. També és un laboratori de noves morals: escriptors anglesos com Auden o Christopher Isherwood -vegem *El senyor Norris canvia de tren* (1935) o *Adéu a Berlín* (1939)- hi van per trobar una llibertat sexual insospitada. Segons Paul Johnson, la censura era, a la república de Weimar, la menys restrictiva d'Europa i la vida nocturna de Berlín la més desinhibida. Era previsible una contraofensiva tradicionalista. La sàtira era il·limitada, i -com expressa Johnson- la sífilis de l'antisemitisme, que ja avançava cap a l'estadi terciari en l'època de Weimar, no era l'única feblesa del cos polític germànic: l'Estat alemany era una gran criatura amb un cervell petit i limitat. Mentrestant, l'exemple de Lenin donava alè a la revolució radical.

Amb l'amic Xammar, assistiren a les primeres conferències de Hitler. "Era clar: seria una dictadura impressionant: Hitler recitava el seu llibre *La meua lluita*, al costat del general Ludendorff, de la darrera guerra. Era clar que es projectava una dictadura absoluta. La inflació s'acabà: el dòlar americà arribà a pagar-se a quatre bilions quatre-cents milions marcs. El bilió no havia existit mai més que en l'astronomia i es presentava a base d'una lletra grega. Hindenburg i després Hitler, amb poc esforç guanyaren la partida."⁵¹ En l'aparença de contenció del poble alemany, "hi havia massa virtut per a ésser veritat"⁵² com quedà demostrat amb "la projecció de les masses sobre les oficines del nou partit totalitari. L'escombrada de la meravellosa constitució de Weimar, de les milícies socialistes, dels polítics prussians -homes de ferro- de la socialdemocràcia teutònica."

Després de la inflació de Weimar i de la descomposició del franc francès i la lira italiana al final de la Gran Guerra, Pla recorda⁵³ haver presenciat a Polònia, als Balcans, la descomposició de diferents, successives monedes. A *Notes del capvesprol* també recorda la destrucció de la moneda republicana espanyola "de l'època de la darrera revolució i guerra civil," la "meravellosa moneda argentina destruïda per Perón," la destrucció de la moneda xilena pel govern d'Allende o la responsabilitat del sindicalisme en l'enfebliment de la lliura esterlina.⁵⁴ Passa per Brasil en plena inflació del temps del president João Goulart.⁵⁵

Pla va més enllà i fa una identificació entre socialisme i inflació. Constata que la història no és un procés en línia recta vers el major benestar possible, sinó que és un procés alternat de moments de prosperitat i de moments de misèria, coincidint els primers amb els períodes de creació i acumulació de riqueses i els segons amb els de devoració de riquesa acumulada a través del temps.⁵⁶ Aleshores "tot consisteix a aconseguir que el capitalisme pagui les despeses del socialisme."⁵⁷

A l'assaig *Massa i poder*, Elias Canetti explica l'Alemanya de Versalles i els efectes de la inflació. Amb la guerra del 14, l'entusiasme del poble fins i tot integra els socialdemòcrates internacionals en el símbol de la nació com a *bosc-exèrcit*. Foren els moments de gestació del nacionalsocialisme: Canetti recorda com Hitler, amb la declaració de guerra, cau de genolls i dona

51. Ibid, vol. 44, p. 243.

52. Ibid, vol. 12, p. 445.

53. Ibid, vol. 36, p. 80.

54. Ibid, vol. 35, p. 295.

55. Ibid, vol. 34, pàgs. 609-611.

56. Ibid, vol. 36, p. 52.

57. Ibid, vol. 35, pàgs. 296-297.

gràcies a Déu. La prohibició per Versalles del servei militar obligatori és -subratlla Canetti- el naixement del nacionalsocialisme. Hitler va transmetre que la prohibició de l'exèrcit era com la prohibició d'una religió. *Versalles* era la ferida oberta i l'eslògan necessari.

Pel que fa a la inflació, Canetti creu que té una dimensió només equiparable a les guerres i les revolucions. Hi ha una *confiabilitat* de la moneda però, en el cas d'una inflació, la unitat monetària perd de sobte la *personalitat*, o com escrivia Pla: "la gent té un respecte instintiu a la moneda -és un dels grans fets màgics del món."⁵⁸ "La inflació no només ho fa trontollar tot externament, res és segur, res queda durant una hora al mateix lloc, sinó que, per mor de la inflació el mateix home *disminueix*." Canetti afegeix: "Totes les masses que es constitueixen en temps d'inflació -i és precisament aleshores que es constitueixen depressa i molt-, estan sota la pressió del milió devaluat. Tant poc que val un home sol, així de poc val aleshores unit als demés. Quan els milions puguen fora mida, tot un poble de milions es converteix en no-res." Es fa imprescindible trobar de qualsevol manera alguna cosa que encara valgui menys, que estigui encara més rebaixada. Hitler ho va trobar: serien els jueus, perquè entenen de diners. Canetti suposa que els alemanys difícilment podrien haver arribat on arribaren amb l'Holocaust, si no haguessin viscut pocs anys abans una inflació durant la qual el marc s'enfonsà fins una bilionèsima part del seu valor: "És aquesta inflació com a fenòmen de massa la que descarregaren sobre els jueus."

"Només voldria dir una cosa: el preu de la moneda ha col·lapsat totes les revolucions i totes les reaccions," diu Pla a *Notes del capvesprol*.⁵⁹ "En una societat normal i consolidada, la primera obligació dels ciutadans hauria de ser demanar constantment als dirigents el manteniment d'una moneda, utilitzable i eficaç."⁶⁰ Per dir-ho més clar: "El preu de la moneda és el fonament de la moral pràctica, que és l'única que existeix."⁶¹

La gran metastasi del segle vint: el marxisme

La gran metastasi del segle vint és un tema recurrent en la reflexió política i moral de Pla, des del primer viatge a Rússia fins a la invasió de Txecoslovàquia o el castrisme. Era l'estiu de 1925 quan Pla passa sis setmanes a Rússia, fent algunes cròniques per *La Publicitat*. Pagava el viatge la pena de l'Ateneu. Després Pla en fa un llibre, i té un èxit notable. Arriba a Moscou quan trotskistes i stalinistes lluitaven per l'hegemonia total. Lenin havia mort l'any abans. La soviètzació de la vivenda posa "els pèls de punta." La Revolució té una tendència clara contra el Dret Romà. Després d'una transitòria prohibició del vodka, l'Estat en té el monopoli. Eren els temps de la *Nova Política Econòmica*. "Escola antireligiosa -contra totes les religions- i escola comunista, de classe."⁶² Ningú no anava vestit de ric. El miracle era que el poble treballava més i guanyava menys que abans de la Revolució: era un miracle una mica sostingut pel Terror, com a totes les revolucions. L'organització "lliberticida és imponent." Les aparences -diu Pla- compten molt: més val que no confesseu un origen petitburgès, ni molt menys d'alta burgesia.

58. Ibid, vol. 34, p. 613.

59. Ibid, vol. 35, p. 564.

60. Ibid, vol. 35, p. 163.

61. Ibid, vol. 17, p. 373.

62. Ibid, vol. 5, p. 572.

El marxisme -diu Kolakowski, amb una fòrmula molt encertada- era una combinació d'entusiasme inequívoc per la modernitat, organització racional i progrés tecnològic amb un similar desinterès per la comunitat arcaica, i culminava en l'expectació utòpica del món perfecte del futur, en el qual ambdues categories de valors serien efectives i farien una aliança harmoniosa: la fàbrica moderna i l'àgora d'Atenes d'alguna manera serien una sola cosa. Pels revolucionaris com Lenin, només feia falta la gran oportunitat. De cop i volta, les derrotes que l'exèrcit alemany infligeix a l'immens exèrcit rus són tan aparatoses i és tan espectacular la inanitat de la moneda⁶³ que el *glissement a gauche* és ineluctable, fins a l'últim intent reformista de Kerenski, i el retorn de Lenin en complicitat amb l'enemic alemany.

Crec que l'episodi central de l'enteniment de la nova Rússia és la discussió sobre Herzen amb Andreu Nin, una conversa gairebé violenta que conté els millors arguments de Pla sobre les incompatibilitats entre el comunisme i la llibertat. Pla té a Nin -aleshores, en posició prominent- per un nietzcheà i ressentit de ser fill d'un ataconador.⁶⁴ "Es convertí en un agitador fred, glacial, egoista, ambiciós, vindicatiu, en una força impressionant de la naturalesa." Era "perillósíssim, perquè era un dogmàtic." Quan li sentia expressar entusiasme de la revolució, per Pla "era el masoquista, l'humiliat, l'ofès, que havia triomfat però que portava a dins tota la gangrena de la humiliació."

Quan Pla li parla del reformista liberal Alexander Herzen, Nin el qualifica d'escriptor lleuger, brillant, d'un escèpticisme intolerable, considerat a Rússia un no-ningú. Pla li mostra una pàgina on Herzen posa en dubte la legitimitat d'una revolució que imposa el sacrifici en nom d'una felicitat molt posterior. Diu Pla: "D'aquesta manera tan lleugera, Herzen exposa una idea essencial, això és, que la finalitat de la vida és la vida mateixa, que sacrificar el present a un avenir vague i imprevisible és una forma d'il·lusió que porta a la destrucció de les soles coses que tenen valor per a l'home i la societat, que condueixen al sacrifici gratuït d'éssers humans en nom d'algunes incertes abstraccions elevades a la categoria d'ideal." Herzen es proclama contra Mazzini, que demanava holocausts humans per a un món millor, contra els socialistes utòpics, contra Bakunin, contra qui ofereix dolor avui a canvi de felicitat demà, contra els utilitaristes, precursors de les planificacions mortíferes d'avui. Andreu Nin ho troba tot anacrònic i vol saber si, a la frontera russa, Pla ha declarat que portava el llibre d'Herzen. És més: li demana, gairebé exigeix, a Pla que li regali el llibre. Quan el té a les mans, atia el foc de l'estufa i hi llança l'obra d'Herzen.

Entre la reforma i la revolució, la personalitat de Nin exigeix la ruptura radical, cremar les naus d'una generació, acceptar la guillotina i el terror -a la llarga, les purgues i el *gulag*- per crear una societat perfecta. Ben al contrari, un reformista liberal com Herzen situa la individualitat en el centre de la concepció social, de la mateixa manera que la ciència és entesa com a confirmació de la llibertat humana. Herzen rebutja la idea de que la Història progressi de cap a una utopia predestinada i defineix els processos històrics com un oceà tempestuós que colpeja la petita embarcació humana: el port no és a la vista, però el refugi de l'home és la vida personal.

Ja més vell, Pla escriu que la revolució d'octubre consisteix simplement en la presa, amb les armes a la mà, duta exactament per un grup d'unes mil persones, de les casernes que tanquen la

63. Ibid, vol. 33, p. 592.

64. Ibid, vol. 16, pàgs. 531-554.

plaça del Palau d'Hivern. "Va caure tot Rússia pràcticament sense lluita."⁶⁵ L'Estat Major alemany fa possible que l'autòcrata Lenin arribi a Finlàndia en el vagó *plombé*. De Finlàndia a l'estació de Finlàndia de Sant Petersburg: gairebé ve rodat perquè "les psicosis revolucionàries sempre són la conseqüència de sestres polítiques."⁶⁶ La revolució fulminant, la signatura de pau amb Alemanya a Brest-Litovsk a un preu molt alt, l'ordre d'assassinar el tsar i la família reial. Lenin, l'antimilitarista convençut, pacifista i antiimperialista,⁶⁷ funda el nou imperialisme rus. És un imperialisme amb dues cares: imperialisme ideològic basat en el marxisme leninisme; imperialisme militar. Pla sospita que si el comunisme fa nèixer en el cervell dels ciutadans la idea de *pàtria*⁶⁸ l'expansionisme sembla més que pronosticable.

"Jo tinc un gran respecte pel socialisme, perquè sempre s'equivoca. Sistemàticament. Encara no han vist que com més acostada viu la gent més s'odia i es menysprea. És un sistema de llibres il·luminístic, que no té cap relació amb l'autèntica naturalesa humana."⁶⁹ O bé: "Els comunistes sempre són dos, i la seva missió és de vigilar-se mútuament."⁷⁰ El comunisme "és la forma més infantil del racionalisme d'estar per casa."⁷¹ L'expansió resulta certa: "El que a Amèrica anomenen castrocomunisme mira de projectar-se sobre l'espai."⁷² Pla considerava que "l'horror que Castro ha arribat a produir explica els cops reaccionaris i els pronunciaments que els darrers temps hi ha hagut en alguns països de terra ferma i que els Estats Units han vist amb disgust i explica, sens dubte els que se sopita que es produiran."⁷³ "Mentre Castro continui, doncs, malparlant, i això serà de cada vegada més visible, mentre a Cuba la fam es vagi accentuant, la pertorbació al Carib augmentarà." Així està escrit l'any 1964.

Molts anys més tard del primer viatge a Moscou, veu d'aprop el mur de Berlín i escriu: "No crec que aquest mur sigui un mur de guerra, ni defensiu, ni eficaç per al que no sigui evitar la immigració. És un mur sinistre de temps de pau, és a dir, de policia política. Aquí rau la seva malignitat: la supressió de la llibertat de moviments, el propòsit d'establir el comunisme per força, a través de la policia i, si cal, els tancs -de la repugnant superioritat d'una determinada cultura, en un mot."⁷⁴ A l'Alemanya oriental, Walter Ulbricht era "l'últim cap d'Estat d'un país del teló d'acer absolutament stalinista."⁷⁵ Era el mètode comunista de convertir un país dominat "en una gàbia infranquejable." És la teoria de la gàbia "com a mètode per a canviar la mentalitat de la ciutadania."

A un dels dietaris, l'agost de 1968 constata de forma breu el "cop de Rússia sobre Txecoslovàquia".⁷⁶ Era el veritable esdeveniment de l'any i no el psicodrama -Aron *dixit*- del maig a París. Amb les tropes del pacte de Varsòvia a Praga, era constatable que la transició del totalitarisme cap

65. Ibid, vol. 39, p. 213.

66. Ibid, vol. 39, p. 294.

67. Ibid, vol. 39, págs. 245-247.

68. Ibid, vol. 5, p. 578.

69. Ibid, vol. 31, p. 471.

70. Ibid, vol. 39, p. 115.

71. Ibid, vol. 33, p. 588.

72. Ibid, vol. 39, p. 61.

73. Ibid, vol. 34, págs. 592-594.

74. Ibid, vol. 39, p. 286.

75. Ibid, vol. 39, págs. 126-128.

76. Ibid, vol. 39, p. 717.

a la llibertat només seria possible amb l'enfonsament total del sistema. Tot havia començat quan el vagó blindat de Lenin va arribar a l'estació de Finlàndia: començava una revolució -i una guerra civil- que fou aportació primordial a la comptabilitat macabra del segle de la megamort. Després per trotsquista, Andreu Nin va ser expulsat de Rússia en un vagó de bestiar i els stalinistes l'assassinaren durant la guerra civil espanyola.

La societat és el fruit d'una construcció fràgil

A cada revolt de la Història que vivim hi ha una dreuera que condueix vertiginosament al cor de les tenebres. Aleshores, la intel·ligència o bé és un atribut va, inútil per a comprendre els horrors que l'home sap crear, o és un instrument més de l'horror. Els equilibris entre l'ètica i la realitat no deturen gairebé mai el vertigen cap al cor de les tenebres. Oblidem que cada societat és el fruit d'una construcció fràgil que reclama esforços incessants. Tampoc la llibertat no és un fet natural, la civilització és una lleu capa protectora contra la barbàrie i el *bon salvatge* és un invent de poetes i filòsofs que mai no sabran explicar fins on ha arribat la trivilització del mal. És un *bon salvatge* que va arribar a ser un expert en camps de concentració.

La fascinació intel·lectual pels absoluts ideològics venia donada des del segle de la Il·lustració perquè ens solien oferir un futur perfecte, encara que de moment tingués un preu a sang i a foc: les generacions del present s'oferien o eren oferides per construir l'ideal d'un paradís a la terra. És indefinible un racionalisme abusiu que ens pretèn turmentar amb una preocupació incessant per les imperfeccions de la societat, i les vol resoldre modificant les decisions i eleccions que anem fent a l'hora de conduir els nostres assumptes. Segons el professor Kenneth Minogue resulta que les nostres imperfeccions són la *nostra* perfecció: la finitud com arrel de la llibertat és una idea tradicional i sàvia que podríem ben bé recuperar si és que d'una vegada per totes i sense nostàlgies perfeccionistes donem per estimbades les grans baluernes ideològiques del segle.

Passen les tragèdies, torna l'home sensual, les victòries quotidianes, una certa capacitat de desmemòria amb mesura, perquè "l'acceptació de la preponderància de la memòria sobre el simple joc verbal és satisfactòria, agradable, vertadera."⁷⁷ "Decididament, els paisatges que m'agraden més són els ondulats, amb cafés, restaurants, caixes d'estalvi i senyorettes fines i amables."⁷⁸ Queden els supervivents, no els herois, i Pla reconeix: "L'empenta del meu heroisme és molt escassa."⁷⁹ Vol països "vells i civilitzats", Europa, el Mediterrani, un llobarro a la brasa, una becada en canapé i el brogit del vol de les perdius l'encanta.

77. Ibid, vol. 26, p. 25.

78. Ibid, vol. 9, p. 404.

79. Ibid, vol. 9, p. 413.